

**TARİHÇİ THEOPHANES CONFESSOR VE ESERİNİN
TÜRK TARİHİ AÇISINDAN EHEMMİYETİ**
**THE SIGNIFICANCE OF HISTORIAN THEOPHANES CONFESSOR
AND HIS WORK IN TERMS OF TURKISH HISTORY**

Yrd. Doç. Dr. Ali Ahmetbeyođlu

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Tarih Bölümü

Özet: VIII. asrın ortalarında dünyaya gelen tarihçi Theophanes, tarihi eseri Chronographia'yı, 810/811 yılında ölen çok yakın dostu Georgios Synkellos'un teşvik ve arzusuyla onun yarım kalan kroniğini devam ettirmek için yazmış ve M.S. 284-813 yılları arasını kapsayan kitabını 810-814 arasında tamamlamıştır. Dil ve ruh bakımından avam seviyesinde kalmış olan Chronographia Bizans'ta çok tanınmış ve daha sonraki dönemlerde kronik edebiyatı derinden etkilemiş, kendisinden sonra yazılan kronolojilere kaynak olmuştur. Theophanes'in kroniği kaybolmuş kaynakları kullanması ve çok eski kaynaklara ulaşması nedeniyle özellikle 7-8. yüzyılların aydınlatılması için oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Tarihçi Theophanes, Chronographia, Hazarlar, Bulgarlar, Krum Han, Bizans İmparatorluğu.

Abstract: Theophanes the historian, born in mid-VIIIth century, completed his historical work *Chronographia* for his intimate friend Georgios Synkellos dying in 810/811 encouraged and demanded him to scribe. Then, successfully completed his book covering AD 284-813 in 810-814. By means of language and spirit, Chronographia remains in the level of hoipolloi and this work became well-known in Byzantium and effected deeply the Chronological Literature and became a source for following chronologies written afterwards. Chronicle of Aristophanes is one of the remarkable sources for Turkish History of East Europe. In addition to the political histories of Huns, Sabirs, Eftalits, Avars, Caspians, Bulgarians, there are explanations on the social lives and traditions of Bulgarians and Chazars. For it consists of work lost and reaches to the old sources, it is significant for enlightening of the 7. and 8. Centuries.

Key Words: Historian Theophanes, Chronographia, Chazars, Bulgarians, Krum Khan, Byzantium Empire.

Theophanes VIII. asrın ortalarında yaklaşık 758/759/760 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Ailesi zengin ve aristokrattı. Hatta bu aile daha sonraları Makedonya Hanedanlığı ile akrabalık tesis etti. Babası Bizans İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki adalarının valisi Isaakios, annesi ise ailesi hakkında bir şey bilinmeyen Theodora idi. Küçük yaşta yetim kalması üzerine İmparator V. Konstantinos (741-775), Theophanes'i saraya himayesine alarak iyi bir eğitim görmesini sağladı¹. Nitekim Theophanes, o yılların hatıraları arasında, 764 yılı Şubat ayında Karadeniz'in donmuş sularının erimesiyle oluşan dağ gibi buz parçalarının İstanbul sularında yüzdüğünü seyrettiğini kaydetmiştir².

Theophanes 20 yaşında evlendi. Fakat kendisi gibi dindar olan karısı Megalo'nun bakire olarak kalmasını istediğinden, 799'da kayınpederinin ölümünden sonra eşiyle karşılıklı anlaşarak ayrıldılar ve münzevi hayat sürdürmeye karar verdiler. Karısı İstanbul yakınlarında bir adadaki manastıra giderken, kendisi de Kyzicus (Gemlik) yakınlarında, Sigriane bölgesinde bulunan manastıra inzivaya çekildi ve burada yaşamaya başladı. Daha sonra Calanymus Adası'nda (şimdiki Calamio) kendi topraklarında manastır inşa ettirerek buraya gitti. Altı yıl sonra Sigriane'ye geri döndü, Büyük Agros adında bir manastır kurup Başrahip olarak orayı idare etti. Ayrıca 787 yılında İznik (Nicaea) konsili ruhani meclisine katıldı ve kutsal sembollerin korunması için çıkarılan kanunları imzaladı. Kendisi tasvir taraftarı olduğu için Bizans İmparatoru V. Leon (813-820)'un muhalifi olarak ikonoklastik kavgaya katıldı. Bu yüzden tutuklandı. İki yıl hapis yattıktan sonra Samothrake Adası'na sürgüne gönderildi ve sürgün hayatının 17. gününde öldü (818). Ölümünden sonra birçok mucizeleri olduğuna inanılarak Doğu Kilisesi tarafından Aziz ilan edildi. Ölüm tarihi kabul edilen 12 Mart onu 'anma günü olarak kutlanmaya başlandı³.

Theophanes, 810/811 yılında ölen çok yakın dostu Georgios Synkellos'un teşvik ve arzusuyla onun yarım kalan kroniğini devam ettirmek için Chronographia⁴ isimli eserini yazmağa karar vermiş ve M.S. 284-813 yılları

¹ Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, (İngilizce'ye tercüme edenler; Cyril Mango- Roger Scott- Geoffrey Greatrex), New York 1999, s. xlv-xlv.

² *Theophanes Confessor*, s. xlvii, 603.

³ *Theophanes*, s. xlvi-xlviii; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin 1958, s. 531.

⁴ Theophanes, *Chronographia*, neşreden C. de Boor, I, Leipzig 1883. Ayrıca çeşitli dillere tercümesi için bk. *Bilderstreit und Arabersturm in Byzanz: das 8. Jahrhundert (717-813) aus der Weltchronik des Theophanes*, (Almanca'ya tercüme eden Leopold Breyer), Byzantinische Geschichtsschreiber 6, Verlag

arasını kapsayan kitabını 810–814 arasında vücuda getirmiştir. Theophanes'in kronolojik olarak şekillendirdiği Dünya Tarihi, Roma İmparatoru Diocletianus'un tahta çıktığı 284 yılından başlar ve Bizans İmparatoru I. Mikhael Rangabe'nin tahtan düşürülmesi (811–813) ve V. Leon'un İmparator olmasıyla (813–820) son bulur. Theophanes, derin bilgi, tarihi anlayış ve objektiflikten yoksun olsa bile, kaybolmuş kaynakları kullanması ve çok eski kaynaklara ulaşması nedeniyle özellikle 7–8. yüzyılların aydınlatılması için oldukça önemlidir⁵.

Theophanes, dünyanın yaratılışından Hazreti İsa'nın doğumuna kadar 5492 yıl geçtiğini kabul eden Hilkat takvimini esas almıştır. Hadiselerin hikâyesini yıllara göre tanzim etmiş olup, eserinde sadece Bizans imparatorlarının saltanat yıllarını değil, Sasani hükümdarlarının, İslam halifelerinin, İstanbul, Kudüs, İskenderiye ve Antakya patriklerinin, Roma papalarının da iktidar dönemlerini zikretmiştir. Theophanes böylesine belirli yıllara bazı müstakil olayları bağlamıştır. Bu olayların gerçekleşme zamanlarını metinde çoğunlukla indiktion rakamlarıyla tam olarak belirtmiştir. 6102 hilkat yılı (609/10)'ndan 6265 hilkat yıllara (772/73)1 yıl eklemek gerekir. Theophanes tarafından verilen tarihler, verdiği yıl sayılarının, malzemenin hatalı tanzimi sebebiyle, hemen zikredilen veya kesinlikle tahmin olunabilen indiktion sayısından her seferinde bir yıl geride kalmıştır(ama 6207–6218(714–715/725–726) yılları hariç)⁶.

Theophanes kroniğinde verdiği bilgileri, daha önceleri dostu Georgios Synkellos'un topladığı kaynaklardan almış olmasına rağmen kaynaklarını nadiren zikretmiştir. Theophanes'in 4. – 5. yüzyıllar için ana kaynakları, eserlerini sonraki dönemde kısmen derleme bir eserden tanıdığı Bizans kilise tarihçileri Sokrates(IV. yüzyıl sonları, V. yüzyılın ilk yarısı), Sozomenos (IV. yüzyıl sonları, V. yüzyılın başları) ve Theodoretos olmuştur. 5. – 7. yüzyıllar

Styria 1964; Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, (İngilizce'ye tercüme edenler; Cyril Mango- Roger Scott- Geoffrey Greatrex), New York 1999; *The Chronicle of Theophanes, (An English translation of anni mundi 6095-6305 (A.D. 602-813), with introduction and notes Harry Turtledove)*, University of Pennsylvania 1982. Ayrıca bak. J.B. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I, to the Death of Justinian (AD 395 to AD 565)*, London 1923; B. Márta- C. Éva- F. Csaba- M. Ferenc- O. Teréz, *Az Avar Történelem Forrásai*, Szeged 1992; B. László, "Notes on the Western Turks in the Work of Theophanes Confessor", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58, 2, 2005, s. 187–195; E. W. Brooks, "The Chronology of Theophanes 607–775", *Byzantinische Zeitschrift*, 8, 1899, s. 82–97.

⁵ W. Buchwold- A. Hohlwey- O. Prinz, *Tusculum Lexikon*, Münih 1982, s. 787; I. Rochow, *Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes, Quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715-813*, Berlin 1991, s. 20 vd..

⁶ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, s. 532; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Türk. terc. F. İşıltan), Ankara 1986, s. 81-82.

için ise Priskos (V. asır), Prokopios(VI. asır), Agathias(VI. asır), Malalas (VI. asır), Ioannes Epiphaneus (VII. yüzyıl), Theophylaktos Simokattes (VII. yüzyıl) ve Georgios Pisides(VII. yüzyıl) gibi müverrihleri kullanmıştır. Fakat bu yazarlardan doğrudan mı yoksa bunlardan nakiller yapan tarihçiler vasıtasıyla mı istifade ettiğini tam olarak tespit etmek mümkün olamamış ise de, dolaylı olarak kullandığı tahmin edilmiştir. Theophanes'in 7.- 8. yüzyıllar hadiseleri için kullandığı kaynaklar anlaşılammışsa da, bu kısımlar için hâlihazırda kaybolmuş veya mevcut olan kendi dönemine ait eserleri hatta ikonoklastik eserleri kullandığı ve bu kaynaklardan birisinin Patrik Nikephoros'un fragmentler olarak günümüze ulaşan 8. yüzyılın sonlarına doğru kaleme almış olduğu *Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica* isimli eseri, diğerinin ise Traianos Patrikios'un 713 yılına kadarki dönemi kapsayan kroniği olduğu düşünülmüştür. Theophanes'in 8. yüzyılın sonları ve 9. yüzyılın başı için muhtemelen şifahi bir kaynak ve belki de İstanbul'a ait bir şehir kroniği de kullandığı tahmin edilmiştir. Nitekim Bizans tarihinin karanlık evresi olan 7. ve 8. yüzyıllar için ayrıntılı tek kaynak olan Theophanes'in kroniğinde, bugün birçok kısmı kayıp olan eserlerin kullanılmış olması ona ayrı bir kıymet ve ehemmiyet kazandırmıştır⁷.

Theophanes'de derûnî malûmat, tarihi seziş ve ciddi bir tarihi kritik kabiliyeti bulunmadığından, o, manastır arkadaşları için yazdığı eserinde sadece konuyu toplamayı ve düzenlemeyi kendisine görev addetmiştir. Theophanes Batı Ortaçağı için mühim olan eserini halkın konuştuğu Grekçe ile kaleme almıştır. Dil ve ruh bakımından avam seviyesinde kalmış olan eser Bizans'ta çok tanınmış ve daha sonraki dönemlerde kronik edebiyatı derinden etkilemiş, kendisinden sonra yazılan kronolojilere kaynak olmuştur⁸.

Theophanes'in kroniği Doğu Avrupa Türk tarihi için önemli kaynaklardan birisidir. Theophanes'in eserinde; Hunlar, Sabirler, Eftalitler (Ak-Hunlar), Avarlar, Hazarlar, Bulgarların siyasi tarihleri yanında, Hazarların ve Bulgarların sosyal hayatlarına, adetlerine dair izahatlar bulunmaktadır.

Theophanes, Avrupa coğrafyasında büyük bir devlet kuran Hunlar hakkında; Hunların kim olduğu, Hunların Gotlarla mücadelesi, Gotların Roma topraklarına sığınarak İmparator Valens (364-378)'den yardım istemeleri, Hunların Avrupa içlerine ilerlemeleri, Attila'nın kardeşi Bleda'yı devre dışı

⁷ Theophanes, s. li vd.; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, s. 532.

⁸ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, s. 533; W. Pohl, *Die Awaren*, Wien 1988, s. 9.

bırakarak hükümdar olması, 441-42/ 447 senelerindeki Balkan seferleri, Doğu Roma'yı zor durumda bırakması, Batı Roma İmparatoru III. Valentianus (425-455)'un kız kardeşi Honoria ile evlenme isteği ve Batı Roma'yla mücadelesi ile Attila'dan sonra Hunların durumuyla alakalı notlar kaydetmiştir⁹. Theophanes, Eftalitler olarak tanınan ve Ephtalit şeklinde zikrettiği Ak-Hunlara dair kayıtlar da nakletmiştir. Ephtalanos isimli Eftalit Hükümdarını zikrederek, 475/76 yıllarında Sasanilerle olan savaşlarına ve Sasani Hükümdarı I. Firuz (459-483)'un mağlup olarak Eftalit İmparatoru'nun karşısında eğilerek bir daha saldırmayacağına yemin etmesine değinmiştir¹⁰.

Theophanes, 515/516 yılı hadiseleri ile alakalı olarak Hun olarak gördüğü Sabirler hakkında; Savirler denilen Hunların Hazar Kapısı'ndan Ermenistan'a girdiklerini, Kapadokya, Galatya ve Pontusu yakıp yıktıklarını, Eukhaita civarında durduklarını söylemiştir. Ayrıca 521 yılı kronolojisini verirken de Hun Hükümdarı Ziligd'den bahsetmiş ve Ziligd'in İmparator Justinos (518-527) tarafından savaşmaya ikna edilmeye çalışıldığını, Ziligd'in ise Sasani Hükümdarı I. Kavad (488- 531)'dan daha fazla hediye alması üzerine 20 bin kişilik ordusuyla onun safında Bizans'a karşı savaştığını belirtmiştir. Devamında Justinos'un Kavad'a, Hun komutanının Sasanilere ihanet edeceğini bildirerek, barbarların oyuncağı olmaksızın yeni bir barış anlaşması teklifinde bulunduğunu, Kavad'ın da öfkeye kapılarak Ziligd ve ordusunu ortadan kaldırdığını anlatmıştır. Sabirlerle alakalı olarak ayrıca 527 yılında Sabirlerin başına geçen hükümdar Balak'ın dul eşi Boarik'ın Bizansla ittifak yaparak, Kavad'ın Bizans'a karşı yardımlarını elde etmeğe çalıştığı iki Hun beyinden Glonos'ı Bizans'a teslim etmiştir¹¹.

Theophanes'de Avarlar hakkında da ayrıntılı kayıtlar mevcuttur. 558 yılında uzun saçlı Avar elçilerinin gelişinden bahsederek çok tuhaf görünüşlü insanların İstanbul sokaklarında dolaştıklarını, tüm şehir halkının toplanıp bu ilginç insanları seyrettiği notunu aktararak, Avarların Tuna bölgesine gelmeleri ve Gepid topraklarının ele geçirmeleri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Avarların İmparator Herakleios zamanında (610-641) Trakya'yı işgalleri¹², Bizans

⁹ *Theophanes*, s. 99, 159, 161, 164-166, 186-187, 201, 243-245, 254, 266-267, 290, 340-341, 347, 362, 446.

¹⁰ *Theophanes*, s. 188-190.

¹¹ *Theophanes*, s. 245, 255n, 266-267.

¹² Theophanes konuyla alakalı şunları nakletmiştir: "...Bu yıl Avarlar Trakya'yı işgal ettiler. İmparator Herakleios barış için teşebbüste bulundu. Kağan kabul ettiğinden imparator muhafızlarıyla Uzun Sur'un dışına çıktı. Avar kağanına birçok hediye sözü verdi. Karşılıklı barış taahhüdünde bulundular. Fakat

İmparatorluğu'ndan barış anlaşması karşılığı vergi almaları, Sirmium'un Avarlar tarafından ele geçirilmesi ve bunun üzerine Bizans'dan yıllık vergiyi 80 binden 100 bine çıkarmalarını istemeleri, İmparator Herakleios'un Avar politikası¹³, Herakleios Güney Kafkasya'da Sasaniler ile savaşırken Sasanilerin Avarlarla anlaşmalı olarak İstanbul'a gelmeleri ve komutanları Lahrbaroz liderliğinde Kadıköy'de karargâh kurmaları, Avarlar yanında Slav, Bulgar, Gepitlerden oluşan ordusuyla İstanbul'u kuşatmaları, Bulgarların Avar hâkimiyetinde bulunması gibi tarihi hadiseler hakkında da önemli kayıtlar nakletmiştir¹⁴.

Theophanes'in yukarıda bahsedilenler haricinde en teferruatlı bilgi verdiği Türk grupları Hazarlar ve Bulgarlar olmuştur. Theophanes Hazar tarihi için mühim olan kayıtlarında 616/617 yıllarında Sasani Hükümdarı I. Hüsrev(590-628)'in ilerlemesi, Herakleios'un anlaşma teklifi, bu sırada Avarların da Bizans topraklarına saldırması, bunun karşısında Herakleios'un Doğu Türklerine (Göktürklerle) bağlı olan Ziebel tarafından yönetilen Hazarlardan yardım istemesi gibi hadiseleri anlatmıştır. Bunun yanında, 626 yılında geçtiği yerleri yakıp yıkan Ziebel'in Tiflis önlerine gelmesi, kısa bir süre sonra onun karargâhına ordusu ile birlikte Herakleios'un ulaşması, tarafların seremoni ile birbirlerini selamlaması (Ziebel, Herakleios'a yanaşıp omzundan öptü ve onu tazim etti), bu görüşmeden kısa süre sonra Ziebel'in kırk bin asker bırakarak ayrılması, Hazar-Bizans kuvvetlerinin ortaklaşa Tiflis'i kuşatmaları, soğukların bastırması ile bu kuvvetlerin Herakleios'dan ayrılmasına dair bilgiler de vermiştir¹⁵.

Theophanes, geniş olarak anlattığı İmparator II. Justinianos (685-695, ikinci defa tahta çıkışı 705-711) ve Hazarlar arasında cereyan eden münasebetler hakkında özetle şunları anlatmıştır: 695 yılında Bizans İmparatoru II.

barbarlar sözünde durmadılar ve yeniden ani saldırıya geçtiler. İmparator Herakleios bu beklenmedik duruma şaşırıldı. Avarlar Trakya'daki bütün şehirleri yerle bir ettiler...". *Theophanes*, s. 433-434.

¹³ "...Bu yılda Herakleios Avar Kağan'na karşı geldi. Onu kanunsuz işler yapmakla ve barışı bozmakla suçladı. Sasanilere karşı durma planı yaptığından, Herakleios Kağanla barışmak istedi. Kağan imparatorun ağırbaşlılığından etkilendi ve barış sözlü verdi. Ordular geri çekildi...". *Theophanes*, s. 434-435.

¹⁴ Avarlara dair bilgiler için bk. *Theophanes*, s. 339, 365, 375-376, 380, 392-399, 400-410, 414, 433-435, 447, 498.

¹⁵ "...Hazarlar Hazar kapılarını açtılar ve Sasani topraklarını işgal ettiler. Adriga'yı Ziebel komutasındaki orduyla aldılar. Girdikleri yerleri yakıp yıktılar ve birçok Sasani esir aldılar. İmparator Lazika'dan onları karşılamak üzere ayrıldı. Ziebel onu görünce koştu ve boynundan bıçakladı. Persliler onu gördüler (Tiflis'te) bütün Türklerin yüzleri yere düştü. Böylelikle imparatora saygı bildirdiler. Onların liderleri kayalara turmanarak aynı yolla tepki gösterdi..." *Theophanes*, s. 446-447.

Justinianos tahtan indirilerek, burnu kesik vaziyette Khersones'e sürüldü. Burada tahtını tekrar elde etmek için planlar yapan II. Justinianos mahalli idarecilerin kendisini İstanbul'a teslim edeceklerini haber alınca, gizlice Hazar ülkesine kaçtı. Hazar Hakanı ile görüşerek yardım talep etti. Justinianos ile anlaşılan Hazar Hakanı kız kardeşini onunla evlendirdi. Bu kız daha sonra Theodora olarak vaftiz edildi ve tacını bu isimle taktı. Justinianos eşiyile birlikte Kerç boğazındaki, Hazar valisi tarafından idare edilen Phanagoria (bugünkü Taman) şehrine geldi. Hazar Hakanı'nın II. Justinianos'a yardım edeceğini haber alan şimdiki Bizans İmparatoru II. Tiberios (698-705), Hakana bir elçilik heyeti göndererek Justinianos'un teslim edilmesini talep etti. Hazarlara çok miktarda altın vermeyi vaat ederek Hakanla anlaştı. Yapılan anlaşmadan eşi vasıtasıyla haberdar olan Justinianos, Karadeniz'in batı tarafına kaçarak, Tuna Bulgar Devleti Hanı Tervel(702-718)'e sığındı ve yardım istedi¹⁶.

Justinianos'un isteğini kabul eden Tervel, Bulgar ve Slavlardan teşkil ettiği büyük bir ordunun başında İstanbul üzerine yürüdü. İmparator II. Tiberios'un hiçbir şey yapmadan kaçması üzerine başkente girdi ve Justinianos'un tekrar tahta çıkmasını temin etti (705). Tervel sayesinde ikinci defa imparator olan Justinianos, şükran ifadesi olarak Tervel'e "Caesar" unvanını verdi. Birlikte tahta oturarak halkın sevgi gösterilerini kabul ettiler. Ayrıca çok kıymetli hediyeler takdim etmesinin yanı sıra, Justinianos Burgaz Körfezi'ne inen Haemus (Balkan) sıradağlarının doğu eteklerindeki küçük fakat mühim bölgeyi Tervel'e bıraktı. Bunun yanında IV. Konstantinos (668-685) zamanında Bulgarlara ödenen vergiyi de tekrar vermeyi kabul etti. Bunlardan başka İmparatorun kızı Tervel'e eş olarak söz verildiyse de, yaşı küçük olduğu için bu evlilik gerçekleşemedi. Tervel ordusu ile birlikte kışı İstanbul'da geçirdikten

¹⁶ Yukarıdaki hadiselerle alakalı Theophanes'in anlattıkları şöyledir:

"Khersones'deki Justinian tekrar imparator olma niyetini ilan etti. Mülk sahipleri imparatorluğun tehlikesinden korktular. Justinianos'u öldürmek ya da imparatora göndermek niyetindeydiler. Justinian haberi alır almaz sıradağın kadem bastı. Daras'a uçtu ve Hazar Kağanı'yla görüşmek istedi. Kağan haber alınca onu büyük bir onurla kabul etti ve Kendi kız kardeşi Theodora'yı ona eş olarak verdi. Kısa bir süre sonra Justinian Phanagouria'ya evini yaptırmak üzere gitti, çünkü Kağan istemişti. Apsimaros bunu duyunca, Kağana: onu canlı teslim ederse birçok hediye sözü verdi. Kağan daha sonra Balgitzin'e (Boğazlar Yöneticisi) emri halinde Justinianos'u öldürebileceği emrini verdi. Theodora evindeki kölelerinden biri bunu Theodora'ya söyleyince Justinianos haberdar oldu. Papatzy's'u evine davet etti ve onun işini gördü aynı yolla Balgitzin'i de bertaraf etti. Theodora'yı hemen Hazarya'ya gönderdi ve kendisi de gizlice Tomis'e gitti. Oradan gemiyle Khersones'e geçti..." *Theophanes*, s. 520-521.

"...Bu yıl Justinianos imparatorluk şehrine Tervel ve Bulgarlar'ına ulaştı. Kampı Blakhernai'den Charsian'a kadar uzuyordu. Üç gün boyunca bölge halkıyla konuştu, fakat anlaşma sağlanamadı. Fakat Justinian ve birkaç askeri savaş olmaksızın şehre girdi ve İstanbul karıştı. Kasabayı aldıktan sonra Blakhernai'da dinlendi..." *Theophanes*, s. 522.

sonra ülkesine döndü. Justinianos, bütün bunları unutarak Bulgar ülkesine askerî bir harekâta girişti. Justinianos'un akıbeti hakkında ise mealen şu bilgileri vermiştir: Justinianos'un Khersones Valisi olan Elias ve adamları İmparatora olan bağlılıklarını yitirerek onun gönderdiği diplomatik heyeti kılıçtan geçirdiler. Bardanes Philippicos adıyla kendini İmparator ilan etti. Justinianos küçük bir filo göndererek buna mani olmayı çalıştı. Khersones'de Hazar Kağanı'nın temsilcisi olan Tudun emrindeki Hazar kuvvetleriyle şehrin düşmesini engelledi. Justinianos'un ordusunun komutanı Maurus da isyancılara katıldı. Kargaşa ortamında Justinianos öldürüldü. Bunların yanında Theophanes, Hazar Kağanı'nın kızının Bizans İmparatoru III. Leon (717-741)'un oğlu Konstantinosla evlenmesi, Hazarların Araplar ile mücadelesi¹⁷, İslam orduları komutanı Mesleme'nin Türkler üzerine yürümesi, Hazar şehirlerine ulaşarak korku salması ve geri dönmesinden de bahsetmiştir¹⁸.

İslam ordularının İstanbul'u muhasara etmek için teşebbüse geçmeleri üzerine, Bizans İmparatoru III. Theodosios (715-717), Bulgar Devleti ile iyi münasebetler temin etmek ve Balkanlar'daki hudutlarını emniyet altına almak gayesiyle, 716 yılında Tervel ile bir ticaret anlaşması imzaladı. Bu anlaşma ile evvela sınırlar tespit edildi. Bizanslıların Bulgarlara her sene vergi vermesi, esir ve mültecilerin karşılıklı olarak iade edilmesi, iki ülke tüccarlarının serbest ticaret yapmaları, bu tüccarların pasaport taşımaları, sattıkları malların damgalı olmaları, aksi takdirde bu mallara el konulması kabul edildi¹⁹.

Theophanes, kroniğinde Tervel Han haricinde Bulgarlara dair başka kıymetli malûmatlar da vermiştir. Onogur Bulgarları ve Kotragların eski tarihleri ve Maeotis'deki anavatanları²⁰, 680'de Asparuh liderliğindeki Bulgarların yurtları²¹

¹⁷ "Bu yılda Kağanın oğlu Media ve Ermenistan'a saldırdı. Arap komutanı öldürdü. Ermenilerin topraklarını mahvederek Arapları katletti..." *Theophanes*, s. 563.

¹⁸ Hazarlar hakkında Theophanes'deki kayıtlar için bk. *Theophanes*, s. 446-447, 521-528, 563-568, 588.

¹⁹ *Theophanes*, s. 521-525.

²⁰ "...Karadeniz'in kuzeyinde Maeotis gölünün ötesinde, Sarmat topraklarında okyanus'a doğru uzanan bu sahada büyük İtil Nehri akar. Kafkas dağlarındaki Daryal geçidinden geçen Don Nehri, İtil Nehri'ne yakındır. Maeotis gölünün yukarılarından değişik yönere akan Don ve İtil'in yakınlığında Kuphis Nehri (umumiyetle bunun Kuban nehri olduğu düşünölmüştür.) doğar ve Necropolis ile Krioproson yakınlığında Pontus denizine dökmöktür. Maeotis gölünün doğu sahillerinde Phanagoria ötesinde Yahudiler yanında birçok halk yaşar. Bu gölün öte tarafında Bulgarların xistan balığı avladıkları Kuphis'in yukarı taraflarında Büyük Bulgar Devleti bulunur ve orada Bulgarların akrabaları Kotraglar yaşarlar..." *Theophanes*, s. 497.

²¹ "... sonunda üçüncü kardeş Asparuh, Tuna'nın kuzeyinde olan Dnyeper ve Dnyester nehirlerini geçip Onglos (Oglos) bölgesini ele geçirek Tuna ile adı zikredilen (Dnyeper-Dnyester) arasındaki sahaya yerleşti. Çünkü burası her cihetden korunaklı ve ele geçirilmesi güçtü. Ön tarafın bataklık, diğer yönlerin de nehirlerden oluşması düşmana karşı büyük bir emniyet sağlamaktaydı..." *Theophanes*, s. 498.

(Tuna Bulgarları hakkındaki bu efsanevi bilgilerin Patrik Nikephoros ile örtüşmesinin de ortaya koyduğu gibi, 7. yüzyılın sonunda kaleme alınmış olduğu tahmin edilen fakat tespit edilemeyen bir Bizans kaynağına dayanmaktadır), Bulgarların Illyricum ve Trakya'yı istila etmeleri, Bizans'ın Bulgarları durdurmak gayesiyle kuvvetler sevk etmesi²² hususlarında kayıtların yer aldığı Theophanes'in eseri bunlardan başka, 7. ve 8. yüzyıllarda Bizans ve Bulgarlar arasındaki münasebetlere ilişkin zengin materyaller ve Bulgaristan'ın dâhili meseleleri ile Teleş (760-763), Kardam (777-804) gibi hükümdarlar ve bazı beyler/prensler hakkında kıymetli haberler de içermektedir²³.

²² Theophanes, "Romalılar için utanç verici" dediği bu olaylar hakkında şu bilgileri vermiştir: "...İmparator Konstantinos, kâfir ve temiz olmayan insanların Tuna'nın ötesindeki yerlere, Oglos'a yerleştiğini öğrenince, etrafındaki bölgelere zarar verir endişesiyle askerlerine Trakya'ya doğru harekete geçmeleri emrini verdi. Ordu, deniz ve karadan savaşa başladı. Ordu Oglos ve Tuna'ya doğru ilerledi. Bulgarlar karşılarındaki ordunun oldukça kalabalık olmasından dolayı ümitsizliğe düştü ve önceden düşün yerlerdeki kalelere sığındı. Bu olaydan sonra 3-4 gün hiç bir Bulgar ortaya çıkmaya cüret edemedi ve Romalılar bataklıktan dolayı savaşamadı. Pasaklı insanlar, Romalıların bu zayıflığı karşısında toplanmış ve kuvvetlenmişti. İmparator generallerini tekrar savaşa yolladı. Aksi halde Bulgarlar kuşatmadan kaçacak ve ilerleyecekti. İmparator'un ordusu, imparator'un onları yalnız bıraktığı ve tek başına geri döndüğü dedikodusundan etkilendi. Bunu fırsat bilen Bulgarlar orduya karşı hücumla geçti ve birçok süvariye kılıçlarıyla öldürüldü. Birçok asker yaralandı. Tuna'ya kadar onları takip eden Bulgarlar bu nehri geçti..." *Theophanes*, s. 498-499.

²³ Bu mevzularda dair verilen bilgilerin bazıları şöyledir:

"...İmparator Bulgaristan'a saldırdı. Bulgarlar onu Beregaba'yi geçerken yakaladılar. Birçok adamı öldürdüler ve Leo (patrik) ve Leo (duromolii)'i de katlettiler. Öldürdükleri birçok adamın silahını aldılar. Bu yüzden imparatorun birlikleri hazin bir şekilde geri çekildi." *Theophanes*, s. 596.

"Bulgarlar ayaklandılar ve imparatorlarını öldürdüler. Teletzes(Teleş) adında şeytani zihniyetli imparatoru başa getirdiler (30 yaşındaydı). Birçok Slav imparatora karşı çıktı. Haziran 15'te İmparator Trakya'ya gitti. Ayrıca Karadeniz'den bir donanma gönderdi (800 gemi, her birinde 12 at vardı). Teletzes kendisine karşı olan ayaklanmayı duyunca 20.000 kişilik komşu birliklerden oluşan bir ordu kurdu ve kendini güvenceye aldı. İmparator Anchialos'daki ormanlarda bulunan kampa ulaştı. Teletzes ve maiyeti 30 Haziran cuma günü göründü. İki tarafta savaşa katıldı ve kendilerini kesip biçtiler. Birçok Bulgar öldürüldü ve geriye kalanlardan İmparatora karşı gelenler vardı. Zafer kazanan İmparator festivaller düzenledi. İmparator ve ordusu İstanbul'a girdi ve güçlenmiş Bulgarları tahttan işkence aletleriyle püskürttü. İnsanlara onları Altın kapının dışında öldürme emrini verdi. Bulgarlar Teletzes'i ve onunla birlikte memurlarını öldürdü. Sabinos eski yöneticilerin kayınbiraderini yönetimine getirdiler. O da hemen imparatora barış gözetken birer mesaj gönderdi. Fakat Bulgarlar ona karşı çıkan bir konsey oluşturdular ve "sayenizde Romanlar Bulgarları köleleştirecektir" dediler. İsyan ettile ve daha sonra Sabinos, Mesembria kalesine gitti ve imparatorluğu sona erdi. Bulgarlar, Paganos adında yeni bir hükümdar seçtiler." *Theophanes*, s. 599.

"Bu yılda İmparator Konstantin, Ağustosta Bulgarlara karşı bir kale inşa etti. O zamanlar bacakları Allah tarafından bir hastalıkla yanmıştı ve hekimler çare bulamıyordu ve ateşi oldukça yüksekti. Arkadiupolis de bu dertten muzdarip oldu ve geri çekildi, yatağa düştü. 14 Eylülde Symbria kalesine 14. kuşatmayı yaptı. Savaş gemisinde hazin bir şekilde ölen imparator: "daha hayattayken söndürülemeyecek ateşlerde yandım" diye haykırdı..." *Theophanes*, s. 619

"...Nisan ayında Konstantin, Bulgarlara karşı çıktı ve Probaton olarak bilinen kaleye girdi. Bulgaristan Hanı Kardamos ile karşılaştığında, güneş batımına yakın bir zamanda ufak bir harp oldu. Romanlar gece olduğunda isteklerini kaybettiler ve geri çekildiler. Bulgarlar da ayrıca geri çekildiler..."

"...Temmuz'da Konstantin Bulgarlara karşı bir kampanya yürüttüler ve Markellay'da kale inşa ettiler. 20 Temmuzda Bulgar Hanı Kardamos kaleye hareket etti. Yalancı peygamberler zaferin onun olduğunu

Theophanes eserinin son kısmında Bulgar Hanı Krum (803-814)'un; Serdica'yı zapt etmesi, altı bin Roma askerini öldürmesi ve İmparator I. Nikephoros (802-811)'dan önemli imtiyazlar elde etmesi; Nikephoros'un Bulgar başkentini tahrip ederek yakması, paskalya yortusunu orada geçirmesi; 811,812 yıllarındaki Bizans üzerine seferleri; imparatorlar Nikephoros ve I. Mikail (811-813)'le mücadeleleri; Mesembria bölgesini ele geçirmesi; 813 yılındaki Balkan seferi ile Adrianopolis (Edirne)'i kuşatması ve alması; 814'de İstanbul önlerine gelmesi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir²⁴. Bunların yanında Theophanes kroniğinde Avarların, Hazarların ve Bulgarların örf ve adetlerine ilişkin kesitler de sunmuştur ki, bu bilgiler onun eserini etnografik bakımdan da değerli bir kaynak haline getirmiştir (Avarların dış görünüşünün tasviri, Krum Han'ın adaletle ülkesini yönetmesi, Nikephoros'un kafatasından kadeh yaptırması²⁵, İstanbul surları önünde dini tören yapması²⁶ gibi önemli kayıtlar bu babda zikredilebilir).

Başta da belirttiğimiz gibi Theophanes'in VII. yüzyıla kadar verdiği bilgiler çeşitli kaynaklara atfedilirken, VII. asırdan itibaren yazdıkları ise bilinen herhangi bir kaynağa dayanmamaktadır. Bu durum Theophanes'i daha önemli hale getirmiştir. Türk tarihi hakkında yazdıkları içinde aynı ehemmiyet geçerlidir. Nitekim V.yüzyıldaki Hunlara, savaşlara ve Attila'nın ölümüne dair verdiği malûmatlar, sadece bir yerde zikrettiği fakat muhtemelen yalnız Eustathios Epiphaneus (VII. yüzyıl)'un kroniği vasıtasıyla tanıdığı Priskos'a dayanmaktadır. Eftalitlerin tarihi ile ilişkili kısımlar ve Bizans ordusunda

söylediler. Hesap yapmadan girdiği savaşta çok fena bozguna uğradı. Michael Lachanodrakon, Patrik Bardas, Stephen Chameas, Niketas ve Theognostos bu harpte öldüler..." *Theophanes*, s. 641-643.

"...Bulgar Hanı Kardamos: "ya para ödeyin, ya da Altın kapıyı geçür Trakya'yı mahvederim" dedi. Fakat imparator atlıları gönderdi ve "sana en uygun parayı gönderdim, yaşlısın ve seni yormak istemiyorum. Ama Markellai'ye geleceğim ve seni dışarı çıkaracağım. Bir hadise varsa Allah hüküm verir" dedi... İki ordu da Avroleva'da karşılaştı. Fakat savaştan netice alınmadan geri döndü..." *Theophanes*, s. 646.

Bulgar hakkında teferruat için bk. *Theophanes*, s. 222, 243, 317-318, 399, 497-498, 507-508, 522-525, 552, 618, 686.

²⁴ *Theophanes*, s. 665-666, 672-686.

²⁵ Theophanes, Krum Han'ın Bizans İmparatoru I. Nikephoros'un başını kestikten sonra kendisini ziyarete gelen putperestlere gösterdiğini ve Bizanslıları tahkir için birkaç gün ağaca astığını, daha sonra ise derisini yüzdüğü, kafatasını dıştan gümlükle kaplatarak gururla Slav ileri gelenlerini bundan içki içmeye zorladığını anlatmıştır. *Theophanes*, s. 679.

²⁶ Theophanes Krum Han'ın İstanbul kuşatması ile alakalı olarak; Krum Han'ın ilk olarak Altın Kapı'daki Vlahern surlarını doluşturduğunu, buraları askerlerine gösterdikten sonra ordusunu münasip yerlere yerleştirip, surların üzerindeki Bizanslıların meraklı bakışları altında garip bir dini merasim yaptığını belirterek, kurbanlar kestikten sonra deniz kenarına giderek başını ve ayaklarını yıkadığını, daha sonra kendisini selamlayan askerlerine su serperek gideceği yol üzerinde iki sıra halinde dizilen ve ilahiler söyleyen güzel giyimli kızlar arasından otağına döndüğünü, hiç kimsenin buna engel olmağa veya ateş açmağa cesaret edemediğini kaydetmiştir. *Theophanes*, s. 684.

hizmet eden Hunların zikredildiği satırlar Prokopios'dan olduğu gibi alıntıdır. 6. yüzyılın ilk yarısı hadiselerinin büyük bölümü de Malalas'dan nakledilmiştir. Theophanes'in eseri sayesinde, Malalas'ın orijinal metni, hâlihazırda mevcut Malalas metninden daha doğru bir şekilde muhafaza edilmiştir. Theophanes; Vitalianus isyanı, Sabirlerin saldırısı, Hunların Bizans savaşlarına katılmaları, Hunların Bosporus bölgesinde ayaklanmaları, Hunların Trakya'ya saldırmaları (burada Theophanes kullandığı kaynaktan farklı olarak Hunları "Bulgarlar" diye adlandırmıştır) ve Avarların ortaya çıkmaları ile alakalı malumatı Malalas'dan aynen aktarmıştır. Theophanes'in İmparator Maurikios (582-602) döneminde Avar-Bizans ilişkileri, bu zamanda vuku bulan harpler ile VI. yüzyılda Türklerle alakalı bölümler Theophylaktos Simokattes (VII. yüzyıl)'in eserinden yapılmış kısa alıntılardır. Bunların yanında, Theophanes'in VII. yüzyıl öncesinde Hunların 474/75 ve 561/62 yıllarında Trakya'ya akınları, 501/02 yılında Bulgar saldırıları, 563 yılında Hermichionların(Karmir Hyon, Kermichion diye de geçmekte olup Eftalitlerin bir grubu olan Kızıl Hunlardır)²⁷ gönderilmesi ve Avar-Bizans savaşlarına dair verdiği ayrıntılar diğer kaynaklarda bulunmamaktadır verdiği bilgiler bilinen hiçbir kaynağa dayanmamaktadır. Bu nedenle Theophanes'in eseri. 7. yüzyıldan itibaren daha önemli ve orijinaldir. Aynı durum hem Avar hem de Bulgar ve Hazar tarihine dair kayıtları için de söz konusudur²⁸.

Değişik kaynaklardan aktararak Hunlar, Sabirler, Ak-Hunlar hakkında verdiği bilgiler bir yana; özellikle Avarlar, Hazarlar ve Bulgarların tarihi, kültürüne dair yazdıkları Theophanes'i Doğu Avrupa Türk Tarihi için çok önemli kaynak haline getirmiştir. 7- 8. asırların bir bütün olarak anlaşılması açısından Bizans kaynakları arasında özel bir yeri olan ve çeşitli dillere tercüme edilen Theophanes'in eserinin Türkçemize kazandırılması mühim bir hizmet olacaktır.

²⁷ K.Czeglédy, *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri* (çev. E. Çoban), İstanbul 1998, s. 57; E. N. Necef – A. Annaberdiyev, *Hazar Ötesi Türkmenleri*, İstanbul 2003, s. 91; C. A. Mcartney, "On the Greek Sources for the History of Turks in the Sixty Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XI, 1943-1946, s. 266-275.

²⁸ *Theophanes*, s. liii-lxiii; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, s. 533-535.